

POLONYA EDEBİYATINDA BİR ROMANTİK MANİFESTO OLARAK "ODA DO MŁODOŚCI" (GENÇLİĞE OD)

"Ode to Youth" As A Romantic Manifesto In Polish Literature

Dr. Öğr. Üyesi Seyyal KÖRPE KEMER

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE

ÖZET

Polonya romantizmi, ülkenin 18.yy sonunda Rusya, Prusya ve Avusturya devletleri tarafından işgal edilmek suretiyle Avrupa haritasından tamamen silinmiş olduğu bir dönemde doğmuş olması bakımından özel bir öneme sahiptir. Polonya romantizmi, Aydınlanma düşüncesinin temelini oluşturan akıl ve bilim yolunda ilerleme hedefinin yanı sıra, zihinsel sınırların ötesine geçerek varlığın ruhsal boyutuna odaklanmak, böylelikle Tanrısal yaratım noktasına ulaşmak suretiyle halkı mevcut rasyonel koşullarda olanaksız görünen bağımsızlık mücadelesine ikna etme görevini üstlenmiştir. Bunun sonucunda edebi ve siyasi hareketlerin alışagelmış olandan çok daha sıkı bir ilişki içinde gelişim gösterdiği sıra dışı bir olgu olarak ortaya çıkmıştır 1820 yılında Polonya'nın çağlar üstü şairi Adam Mickiewicz tarafından yazılmış olan "Oda do młodości" (Gençliğe Od), Polonya'da romantizmin esintilerini hissettiren ilk eser olarak kabul edilir. Genç kuşağın manifestosu olarak bilinen "Oda do młodości", biçimsel olarak klasik kalıplara bağlı kalmış olsa da, içeriğinde ruh ve yürek kavramlarını yüceltmesi, metafizik olaylara yer vermesi, taşıdığı devrimci ruh ve içten anlatımı ile Polonya edebiyatına romantizmin kapılarını aralayan bir geçiş dönemi şiiri olarak kabul edilir.

Anahtar sözcükler: Gençliğe Od, Mickiewicz, romantizm, Polonya, manifesto

ABSTRACT

Polish romanticism has a special significance, hence it was born at the end of the 18th century when Poland was completely was erased from the European map being occupied by Russia, Prussia and Austria. In addition to the its goal of advancing on the path of reason and science, which forms the basis of the Enlightenment thought, Polish romanticism going beyond the mental boundaries, focusing on the spiritual dimension of being, thus reaching the point of Divine creation, undertaked the mission of convincing the public to the the struggle for independence that seemed impossible under the current rational conditions As a result, it emerged as a unique phenomenon where literary and political activities developed in a much tighter relationship than usual. "Oda do młodości"(Ode to Youth) written by Adam Mickiewicz in 1820, a Polish poet of the ages, is considered the first work in Poland to feel the breezes of romanticism. Although "Oda do młodości", which is known as the manifest of the younger generation formally adhered to classical patterns with its glorifying the concepts of soul and heart, metaphysical contents, and its revolutionary spirit and sincere expression, it is regarded as a transition period poem that opens the doors of romanticism to Polish literature.

Key words: Ode to Youth, Mickiewicz, romanticism, Poland, manifest

1. GİRİŞ

Polonya edebiyatı, 1795-1863 yılları arasında klasisizm, santimentalizm ve romantizm akımlarının etkin olduğu bir gelişim sürecinden geçmiştir. Polonya'da söz konusu akımlar içinde en çok ses getiren ve en uzun süreli etki göstereni ise romantizm olmuştur. Polonya romantik dönemi, Mickiewicz'in "Poezja" (Şiir) adlı eserinin ortaya çıktığı 1882 yılı ile işgalci Rus devletine karşı patlak veren Ocak ayaklanmasının bastırıldığı 1864 tarihleri arasında yer almıştır. Romantizm, 19.yy'ın ikinci yarısında diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Polonya'da da ideolojiye, siyasete, sanata, kültüre ve geleneklere, kısacası insan düşüncesinin boyutları içinde yer alan alanların tümüne egemen olmuştur. Romantik sanat, Avrupa ekseninde Büyük Fransız Devrimi, Polonya ekseninde ise devletin yıkılması ve 1794-1864 yılları arasında bağımsızlık uğruna verilen Kościuszki Ayaklanması, Napolyon Savaşları, Kasım Ayaklanması, Krakow Devrimi, Halkların Baharı Hareketi, Ocak Ayaklanması gibi kanlı mücadelelerin neden olduğu kaotik durumlar doğrultusunda biçimlenmiştir. *Devrimin o güne kadar süren gelen değerlerin yıkımına neden olması ve insanı yalnızlığa itmesi sonucu yeni bir akım, yani aklın yerine duyguyu, coşumculuğu koyan romantizm doğmuştur* (Gaznevi, 2016: 2). Bilindiği gibi Batı Avrupa ülkelerinde Romantizm, genel olarak orta sınıfın feodal sistemce belirlenen sınırları zorlama ifadesi ve elit saray kültürüne karşı protesto

niteliğine sahiptir. Bununla birlikte ulusal kültürlerin her birinde farklı biçimde yankı bulmuştur. Polonya romantizmi ise toplumsal yapı içindeki türlü değişim taleplerinin yanı sıra, ulusal bağımsızlık hareketlerinin ideolojisi ve motivasyon kaynağı konumunda olmuştur (Sawrymowicz, 1978: 59). *Romantizmin, Polonya için edebiyat akımı olmasının ötesinde anlamı vardı. Çöküş döneminde şiir, yığınlara yol gösteren bir umut kaynağıydı* (Yüce, 2004:75). Polonya romantizmi, edebi ve siyasi etkinliklerin alışagelmış olandan çok daha sıkı bir ilişki içinde gelişim gösterdiği oldukça özgün bir süreç olarak ayırt edilir. Siyasi ve edebi sınırların neredeyse ortadan kalktığı bir süreç olarak dahi nitelendirilebilir. Bununla ilişkili olarak son derece doğal ve geleneksel bir olgu olarak öne çıkmıştır. Polonya’da romantik dünya görüşü doğrultusunda vuku bulan hareketlerde soylular ve soylu zihniyeti önemli rol oynamıştır. Aristokratlar ve köylüler gibi farklı toplumsal sınıflar ve gruplar bu hareketlerde bir arada yer almıştır. Bu nedenlerden ötürü Polonya romantizmi, bir toplumsal bağımsızlık ideolojisi olarak içsel bir çeşitlilik de göstermiştir. Ahlaki mükemmellik, azim ve kararlılık, direniş, yılmazlık, bireyin kendi varlığını ulusal meselelere ve esaret altında bulunan tüm Avrupa halklarını ilgilendiren meselelere adanması, şehitlik ve bugün ulusal mitler olarak adlandırılan değerler ise romantik edebiyatın temel unsurları olarak öne çıkmıştır. Polonya romantizmi bütünsel olarak ilk yansımasını Adam Mickiewicz’in sanatında bulmuştur.

Mickiewicz’in, 1820 yılında ortaya çıkan, Polonya’da anayurt meselelerine duyarlı, aydın gençlerin manifestosu olarak kabul edilmiş “*Oda do młodości*” (Gençliğe Od) başlıklı eseri,1818-1822 yılları arasında romantiklerle klasikler arasındaki gerçekleşen ilk tartışmaları körükleyen radikal girişimlerden biri olmuştur. Bilindiği gibi od, kökenini Antikçağ Yunan lirik şiirinden alan, önemli meselelerden bahsederken genellikle övgü ve şükran duygularını ifade eden bir edebi türüdür. Mickiewicz’in “*Oda do młodości’sinin*” ise, Polonyalı romantik gençlerin bağımsızlık mücadelesinin kılavuzu olarak işlev göstermiş, özgün bir od türü olduğu söylenebilir. Bu eserle Mickiewicz, halka, ulusal direniş, yeniden yapılanma ve bağımsızlık uğruna savaşıma yolunda çağrıda bulunmuştur. Ruh ve yürek kavramlarını yüceltmesi, metafizik olaylara yer vermesi, aktardığı devrimci iletiler ve duygu dolu ifadelerle donatılmış olmasına karşın içeriğinde yer alan klasik aksanlar, esere farklı bir tarz kazandırmıştır. “*Yunan mitolojisine uzanılmakla birlikte, ruh ve yürek birlikteliği, akıl dışı olaylara yer verilmesi, taşıdığı devrimci ruh ve içten anlatımı ile Polonya Edebiyatı’na romantizmin kapılarını açan bir geçiş dönemi şiiri olarak kabul edilir*” (Körpe, 2005: 1).

2. POLONYA ROMANTİK SANATININ GENEL ÖZELLİKLERİ

Polonya romantizmi, sanatsal etkinliklerini farklı tarihsel süreçler içinde sergilemiş, bunun yanı sıra gerek ideolojik gerekse edebi duruşlarındaki özgünlükleriyle dikkat çeken oldukça seçkin sanatçılar tarafından biçimlendirilmiştir. Dönemin önde gelen edebiyatçılarından Mickiewicz, Slowacki, Krasiński ve Norwid’in eserlerinin birbirlerinden farklı içerik ve dokuya sahip olmaları, Polonya kültür dünyasına büyük bir zenginlik katmıştır. Adı geçen sanatçılar, eserleri aracılığıyla oldukça karmaşık ve çetin nitelikteki ulusal meseleler için yenilenmiş ve kayda değer ölçüde önemli stratejiler ortaya koymuşlardır. Sözelimi Mickiewicz, Polonya ulusunun kökenlerini oluşturan soylu geleneğinin muhafaza edilmesinin yanı sıra, güncel halk demokrasisinin gerekliliğini de vurgulamıştır. Büyük şair, klasik geleneğin içinde gelişmiş olmasına ve buna bağlı olarak çalışmalarını klasik üslupta yapılandırmasına karşın, kısa süre içinde romantizmin büyüleyici yaratım gücüne kapılmıştır. Slowacki ve Krasiński ise, ulusal tarihin sürekliliğinin sağlanması ve toplumsal devrim hareketlerinin gerçekleşmesi arasında ulusal birliğin tehlike altına girmesini engelleyecek bir denge kurma misyonunu üstlenmişlerdir (Sawrymowicz: 59). Polonya romantizminde şairler adeta birer peygamber olarak görülmüşlerdir. Bununla ilişkili olarak şiirsel dizeleri de tarihsel sorunları çözmeye olanak sağlayacak kutsal sureler olarak kabul edilmiştir. Polonya halkını, mevcut olumsuzlukların ve öngörülen yeni felaketlerin inançtan gelen güçle yok edilebileceğine ikna etmeye çalışmışlardır. Polonyalıların soylu kökenlerinden kaynaklanan azimli bağımsızlık mücadeleleri, Avrupa haritasından resmi olarak silinmiş topraklar üzerinde yaşamakta olan Polonya halkına özümsetilmesi hedeflenen Polonya kültürünü, gelenek ve göreneklerini yaşatmayı sürdürmenin devlet çatısı altında olmaya bağlı olmadığı biçimindeki çağdaş yurtseverlik anlayışı ve soyluları, halkı ve nihayet tüm toplumu bünyesine alan yeni sınıfsal oluşum süreci, Polonya romantizmine diğer Avrupa ülkelerinde olduğundan farklı bir nitelik kazandırmıştır. Polonya’da mevcut siyasi durum, dini inancı, ait olduğu toplumsal sınıf ve etnik kökenine bakılmaksızın her bir yurttaşın tüm varlığını tamamen ulusal meselelere adanması gerektiği biçiminde, özgün bir romantik yurtseverlik modelinin oluşmasını sağlamıştır.

Yabancı esareti altında bulunmak, kuşkusuz nesnel ve saydam bir siyaset uygulanmasına ve yurttaşlık

hizmetlerinin hakkaniyetli bir biçimde yerine getirilmesine engel oluyordu. İşgalci güçler, her daim Polonya topraklarını kendi imparatorlukları içine alma amacını gütmüşlerdir. Eski Polonya topraklarının yeniden özerk bir devlet yapısı altında varlık göstermesine engel olacak ve üzerinde yaşayan halkların gücünü zayıflatacak biçimde, siyasi ve toplumsal önlemler alınmıştır. Özellikle de Polonya'nın imtiyazlı sınıfları, böylesi bir zorbalığın hedef noktası olmuştur. Prusya işgali altında olan bölgelerdeki Polonya soyluları, yerel devlet idaresinde görev almaktan men edilmiştir. Avusturya işgali altındaki bölgelerde Polonya soylularının köylü meselelerine müdahale etmesi yasaklanmış, ardından orduda asker olarak kullanılmışlardır. Rus hükümdarlığı altında, St. Petersburg'da Polonya Roma Katolik Kilisesini izlemek ve denetlemek üzere özel bir piskoposluk oluşturulmuştur. 19.yy'da Batı Avrupa toplumları sanayi devriminden geçerken, istilacılar tarafından etnik Polonya bölgelerine Polonya'nın günlük yaşantısında gerçekleştirilecek olumlu değişimlere engel olacak nitelikte oldukça ileri düzeyde bürokratik ve mali sistemler uygulanmıştır.

Mickiewicz'in Polonya'da romantik ideolojinin ilk kıpırtılarını duyuran “*Oda do młodości'si*” işte Polonya'da böylesi zorlu koşulların hüküm sürdüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz bu bir tesadüf değildir. Şairin yaşam öyküsünde, sanatının gelişim sürecine ilişkin yeterince veri bulunmaktadır:

Polonya ulusunun çağlar üstü şairi olarak kabul edilmesinin yanı sıra dünya çapında en seçkin sanatçılar arasında yerini almış olan Adam Mickiewicz, 24 Aralık 1798 tarihinde Novgorod kenti yakınlarında bulunan *Zaoś* yerleşkesinde dünyaya gelmiştir. Dominikant tarikatı tarafından idare edilen bir bölge okulunda başladığı eğitimini 1815 yılında tamamlamasının ardından yükseköğrenim görmek amacıyla Vilnius'a giden Mickiewicz, Vilnius Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesinde eğitimine başlamış, bir yılın sonunda ise felsefe fakültesine geçiş yapmıştır. Mickiewicz'in Vilnius'da bulunduğu dönemde bu kent, Çarlık Rusya'sına bağlı olan Litvanya-Rusya topraklarında bilimsel ve kültürel yaşamın merkezi konumundadır. Söz konusu dönemde gelişiminin en yüksek aşamasında bulunan Vilnius Üniversitesinin, Adam Czartoryski tarafından yurt dışından getirilen Polonyalı araştırmacılar Jan ve Andrzej Sniadecki kardeşler, Polonya edebiyatı profesörü Leon Borowski, klasik filoloji profesörü Ernest Grodeck ve diğer pek çok bilim adamını bünyesinde bulundurması bakımından ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Bu nedenle ülkenin dört bir yanından en seçkin ailelerin çocukları eğitim görmek için bu üniversiteyi tercih etmişlerdir. Bunun yanı sıra Vilnius kenti, seçkin profesörler tarafından kurulan örgütler ve enstitülere de kucak açmıştır. Bu kurumlar, işgalden ötürü gerileme ve karanlık içinde kalmış ülkede ilerici düşünceleri yayma misyonunu üstlenmişlerdir (Sawrymowicz: 100). Dolayısıyla Vilnius'da edindiği deneyimler, Mickiewicz'e kültürel ve düşünsel gelişimi bakımından büyük katkı sağlamıştır.

Mickiewicz, şiir sanatına Voltaire'i çevirerek başlamış, Aydınlanmacı şairler arasında Stanisław Trembecki'ye ilgi duymuş, Condillac ve Helvetius'dan etkilenmiş, bu bağlamda güçlü bir klasik şiir disiplini altında yetişmiştir. Dolayısıyla, Mickiewicz'in sanatı başlangıçta düşünsel açıdan Aydınlanma geleneğini, biçimsel olarak da klasik üslubu yansıtıyor olması son derece doğaldır. Sanatçının Voltaire'in eserlerinden esinlenerek yazmış olduğu “*Mieszko książe Nowogródka*”(Novgorodek prensi Mieszko), “*Pani Aniela*” (Bayan Aniela) ve “*Dziewica Orleanska*” (Orleans Bakiresi) adlı eserleri, aydınlanma akımı düşüncesi doğrultusunda ve klasik biçimle oluşturulmuş başlıca çalışmaları arasında bulunur. Şairin aynı dönemden gelen ve tamamlanmayan “*Kartofle*”(Patates) başlıklı eseri de, akılcı ve klasik özellikler taşımaktadır. Mickiewicz, belirtilen eserlerinin tamamını kurucusu ve aktif üyesi olduğu, başlangıçta yine aydınlanma geleneğini sürdürme çerçevesinde hareket eden *Filomatlar* (Bilim Âşıkları) Derneği için yazmıştır. 1817 yılında kurulan *Filomatlar* Derneği, başlangıçta bilgiyi ve kişisel gelişim anlayışını yayma amacını güdüyordu. Dernek üyeleri toplantılarında kendi eserlerini okumak, başka eserleri referans göstermek ve bunlar üzerinde tartışmak yöntemiyle bu ülkelerini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde, Mickiewicz'in sanatsal gelişiminin, 18.yy geleneği doğrultusunda biçimlenmiş kültürel altyapısının sınırlarını aşarak, yepyeni bir dünya algısı olan romantizme geçiş yapmış olması bakımından çok kolay bir sürece yayılmadığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz, Vilnius'da bulunduğu dönemde Batı Avrupalı kuramcılarının ve sanatçıların romantizm akımına yönelik eserlerini geniş ölçüde tanıma fırsatı bulmuş olması bu sürece büyük katkı sağlamıştır. Kovno'da öğretmenlik yaptığı ilk yıllarda deneyimlediği yabancılık ve yalnızlık duyguları, ardından burada tanıştığı büyük aşkı Maryla Wereszczakowna'nın varlıklı bir aristokrat Kont Puttkamer ile evlendirilmesi, Şairin, Goethe, Schiller ve Byron'un sanatına yönelmesini sağlamıştır. *Hüsranla biten aşkıdan sonra, artık tek aşkı vardır büyük ustanın - yurt aşkı. Bir insan olarak, duygusal yaşamında belki kaybetmiştir, ancak, yüreği yurdunun bağımsızlığı için çarpan bir şair olarak, bu uğurda yapabileceği çok şey vardır daha. Tüm gücünü ve*

yaşamını bu yolda tüketecektir artık (Köycü, 2003:58). Böylesi duygular ve yeni bakış açıları doğrultusunda Şair, Polonya edebiyatında romantizmi gerçek anlamda başlatan yapıt olarak tanımlanan “*Ballady i Romanse*” (Baladlar ve Romanslar)’ı yazmıştır. *Polonya’da bir bağımsızlık savaşının verildiği dönemde ortaya çıkmış olan romantizm akımının karakteristiği niteliğinde olan 'silahlı mücadele ile bağımsızlığa kavuşma' ülküsü, Mickiewicz’de çok güçlü bir anlatımla kimlik bulur. Mickiewicz’in amacı, yapıtlarında Polonya ulusuna bağımsızlığa ulaşma yolunda güç ve cesaret vermektir* (Köycü, 2005:18).

3. 19.YY’IN İLK YARISINDA POLONYA’DA GENÇLİK HAREKETLERİ

Bilindiği gibi 1793 yılında Polonya, Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından ikinci kez bölünmüştür. Söz konusu dönemde, Avusturya, Prusya ve Rusya’nın, Fransa’nın düşmanları olması nedeniyle Polonyalılar umutlarını güçlü komutan Napolyon’a bağlamıştır. Polonyalı komutanların yönetiminde oluşturulan Polonya lejyonları, Fransızlarla birlikte Avusturya’ya, Rusya’ya ve Prusya’ya karşı savaşa girmişlerdir. Napolyon, 1807 yılında Almanlar karşısında kazanılan zafer sonucunda imzalanan *Tilsit* anlaşmasıyla, yenilen Prusya’dan alınan kentler üzerinde, *Varşova Grandüklüğü*’nün kurulmasını sağlamıştır. *Varşova Grandüklüğü*’nün meşruti hükümdarı olarak ise Saksonyalı Frederik August tayin edilmiştir. Kuşkusuz Bonoparte’ın amacı, Polonya’ya yeniden özerklik sağlamak değildir. Yalnızca bölgede bir ordu oluşturarak, kendi birliklerini kurduğu bu yeni devlette beslemek istemiştir. 1809’da Avusturya’dan ele geçen Galiçya’nın büyük bölümünün de Grandüklüğe katılması ile ülkenin sınırları genişlemiştir. Ancak, *Varşova Grandüklüğü* ordusunun komutanı Józef Poniatowski’nin 1813 yılında, Leipzig’de Napolyon için savaşırken ölmesi sonucunda umutlarını Bonoparte’ın yükselişine bağlamış olan Polonyalılar, büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bunun üzerine, 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi sonucunda Varşova Grandüklüğü yerine Polonya Krallığı kurulmasına karar verilmiştir. Ancak Rus Çarı Polonya Kralı, Rus Büyük Prensi ise Polonya ordusunun başkumandanı olarak belirlenmiştir. Tüm bunlar kuşkusuz Rus Yönetimine girmek anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler sonucunda Rusya, Prusya ve Avusturya’nın eski Polonya toprakları üzerinde kendi sınırlarını genişletmesiyle Polonya Krallığı’nın sınırları büyük ölçüde küçülmüştür (Körpe:14-15). Çıkarılan anayasayla Kongre Krallığının özerkliği güvence altına alınmış olsa da bu yeni devlet, dış işlerinde bağımsız olmadığı gibi, mevcut ulusal kurumların üst düzey görevlerine yalnızca Rusların getiriliyor olmasından ötürü iç işlerinde de bağımsız bir siyaset uygulayamaz nitelikte olmuştur.

Polonya toplumunun büyük bir bölümü yapılan bu baskılara karşı direniş gösterme arzusunda olmuştur. Bu duruma yasal yöntemlerle karşı koymaya kalkışanlara, Rus hükümeti tarafından oldukça sert tepkiler verilmiştir. Bunun yanı sıra yasal olmayan bazı yeraltı örgütleri kurma yolunda da gidilmiştir. 1818 yılında az sayıda lise mezunu öğrencisiyle kurulmuş, ardından üniversite mezunlarının da katılım göstermesiyle bir miktar daha gelişim göstermiş “*Filomat*”Derneği” de bu örgütlerden biridir. ““*Bilim aşığı*” anlamına gelen isimlerinden güç alan bu grubun amacı, Polonya dilini ve kültürünü devam ettirerek halka yurt aşkı aşlamaktı” (Yüce,2002:105). Yalnızca seçkin ve donanımlı gençleri bünyesine kabul etmesinden ötürü “*Filomat Derneği’nin*” üye sayısı çok fazla değildir. 1819 yılında kurulan “*Kulüp*” olarak da adlandırılan “*Zwiazek Przyjaciół*” (Dostlar Birliği) gibi, zamanla, “*Filomat Derneği’nden*” esinlenmiş başka gençlik örgütleri de ortaya çıkmıştır. *Filomatların* faaliyetleri aydınlanma geleneği doğrultusunda olgunlaşmıştır. Şiirleri ise klasik şiir özelliklerine sahiptir. Adam Mickiewicz de yurtsever bir genç olarak üyelerine kendini tanıtmak, onların güveni ve sevgisini kazanmak üzere söz konusu dernekler için program şiirleri yazma misyonunu üstlenmiştir.

Filomat Derneğinin amacını ve karakterini tanımlayan “*Już się z pogodnych niebios oćma zdarła smutna*” (Şimdi parlak göklerden hüznü bir karanlık söktü) adlı şiiri, bu çalışmalarından biridir. Şair, klasik-retorik üsluba sahip bu şiirle genç filomatlara rehberlik etmek istemiştir: (Sawrymowicz: 101-102)

Haydi, her biriniz şu Greczyn misali cesurca seslensin:

“Şimdi daha güçlüyüm; bana daha ağır bir zırh verin”(Orijinali için bkz. Romantyz, 1978:102)

Başkalarına örnek, kendimiz için ise gurur kaynağı olalım (Orijinali için bkz. Romantyz, 1978:102)

Filomat Derneği başlangıçta *kendi kendini eğitme* anlayışını benimsetmek ve yaygınlaştırmak amacıyla kurulmuştur. Ancak zamanla derneğin ilkeleri ve işlevselliğinin niteliği, toplumsal ve siyasal koşullar ve ahlaki talepler doğrultusunda gelişim göstermiştir. Buna bağlı olarak Filomatlar, *kendi kendini eğitme* mottosuna halkın tamamını eğitmek ve geliştirmek biçiminde daha geniş ve daha kapsamlı bir boyuta taşımışlardır. Faaliyet programlarına ilham ve biçim veren temel unsur ise, yurtseverlik olmuştur. Mickiewicz'in "*Pieśń filaretów*" (*Filaret Marşı*) adlı şiirinin sözleri, filomatların sloganı haline gelmiştir: "*Ojczyzna, nauka, cnota*" (Anayurt, bilim, erdem) (Sawrymowicz:102). Filomatlar, insanlığın genetik kodunda bulunan kıskançlık, bencillik, yalancılık, sahtekârlık, ahlaksızlık gibi özellikleri kökten yok ederek tam anlamıyla yeni bir insanlık modeli yaratmayı amaç edinmişlerdir. Bu bakımdan, hedeflerinin ütöpik olduğu söylenebilir. Yine de bu amaç doğrultusunda ilerlemeleri, yeni ve daha iyi bir kuşağın oluşmasına kayda değer ölçüde katkı sağlamıştır. Filomat Derneği, Mickiewicz için muhteşem bir yaşam okulu işlevini görmüş, kendisini ideal bir toplum yaratma çalışmalarına adanmış bir toplumdur.

1820 yılında sekreter Tomasz Zan'ın inisiyatifiyle genç öğrencileri çevresinde toplayan "*Kolo promienistych'nin*" (Aydınlar Grubu) kurulmasıyla Filomat Derneğinde değişimler baş göstermiş oldu. "*Kolo promienistych*" adı altındaki bu yeni oluşumun temel amacı, ahlaki bağlamda mükemmelliği yakalamak olmuştur. "*Kolo promienistych'nin*" üyeleri, gençliğin verdiği coşkulu, asi ve kontrolsüz duygu durumları eşliğinde yurtseverlik ve bağımsızlığa ilişkin sloganlar atmaya koyulmuşlardır. Bu durum, tedbirli filomatlarda tedirginlik duygusu uyandırmıştır. Bu yeni genç topluluğun Çar karşıtı söylemlerinin giderek yayılması sonucunda Vilnius Üniversitesi rektörü, olası bir felaketin önüne geçmek için 1820 yılında, derneğin hareketlerinin askıya alınmasını önermiştir. Vilnius'da gerginliğin giderek artmasından ötürü, "*Kolo promienistych'nin*" kapatılmasını talep etmiştir. Zan, rektörün bu talimatını dikkate almış, ancak genç üniversite öğrencilerinin idaresini elinde tutmaya devam etmek için derneğin kapatılmasının ardından, *Erdem Aşıkları* anlamına gelen "*Filaret Derneği*" adında yeni bir örgüt kurarak "*Kolo promienistych*" üyelerinin tümünü bu yeni derneğin içine almıştır. Filaret Derneği üyeleri, deneyimli filomatlar tarafından idare ediliyordu. Ancak kısa süre içinde siyaset açıdan ihtiyatlı davranmamaları ve filomatların eğitsel çalışmalarının aydınlanmacı karakterine uygun hareket etmemelerinden ötürü filomatlarla filaretler arasında anlaşmazlık baş göstermiştir. Romantik akıma daha yakın bir duruş sergileyen genç filaretler, sloganlarının başına bağımsızlık sözcüğünü yerleştirmişlerdir (Sawrymowicz: 102-103), (Witkowska:242-243). Söz konusu çatışmada Mickiewicz, filaretlerin tarafında durmayı tercih etmiştir. Şairin 1820 yılında Kowno'dan filomatlara gönderdiği "*Oda do młodości*" ve "*Pieśń filaretów*" başlıklı program şiirleri, bu duruşunun açık bir ifadesidir.

4. ROMANTİZME ÇAĞRI OLARAK "*ODA DO MŁODOŚCI*"

Mickiewicz'in "*Oda do młodości'si*" günümüze değin Polonyalı yurtseverlerin tümünün saygı duyduğu, önemi bir eserdir. Mickiewicz bu eseriyle halka, gerek bireysel gerekse ulusal çapta bağımsızlığın diğer tüm değerlerin ötesinde bir önem taşıdığı bilincini kazandırmak istemiştir. "*Oda do młodości'nin*" tüm insanlığın kardeşliği ideali doğrultusunda savunduğu *sağlıklı bir toplum yaratmak amacıyla birlik ve dayanışma içinde olma* gerekliliği, eserde Aydınlanma çağına ilişkin yansımalar olarak göze çarpmaktadır. Okuyucuya aktardığı coşkulu ve duygu dolu iletiler, yapısındaki söylence unsurları ve içeriğinde birbirine paralel olarak yer alan gençlik ve yaşlılık, yenilik ve eskilik, yücelik ve alçaklık, birliktelik ve bireysellik, bencillik ve dayanışma kavramlarına dayalı kompozisyonu, esere oldukça özgün bir tarz kazandırmıştır. Bunun yanı sıra romantik şiirlere belirgin bir biçimde hâkim olan şiddetli ve yoğun duygular aktarma eğilimi de göstermez.

"*Oda do młodości*", biçimsel olarak klasik kalıplara bağlı kalmış olsa da, içeriğinde *filomatlar* topluluğuna yönelik romantik dünya görüşüyle uyumlu pek çok çağrı ve slogan bulunmaktadır. *Eserin* düşünsel dokusu, başlangıçta Vilnius gençleri tarafından açıkça reddedilmiştir. İçlerinden yalnızca yeni Alman edebiyatına aşinalığıyla bilinen Franciszek Malewski bu esere sempati duymuş, dahası onu Schiller'in "*An die Freundschaft*" (Dostluğa) adlı ilahisine benzeterek "*Schiller'in vaftiz kızı*" sözleriyle tanımlamıştır. Bu noktada Mickiewicz'in eserine başlangıçta "*Do młodości*" (Gençliğe) adını vermiş olduğunu belirtmek gerekir. Ancak filomatların büyük bölümünce "*Oda do młodości*" ilk bakışta oldukça tuhaf bir şiirsel girişim olarak yorumlanmıştır. Yalnızca Schiller tarzı şiir tonuyla değil, hâlihazırdaki toplumsal ahlak anlayışıyla uyumlanmayan iletileri ve tutkulu çağrılarıyla mason marşlarına benzetilmiştir (Witkowska, 2003:247).

Görünenin ötesine uzan,

Aklın erişemediğine eriş! (Şiirin orijinali için bkzn. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:12)

Esere yerleştirilmiş, “göze görünenin ötesine uzanmak, “aklı erişemediğine erişmek” gibi varlığın ruhsal katmanına odaklanarak fizyolojik ve fiziksel sınırları aşmaya teşvik eden bu yeni sloganlar, doğrudan romantik ideolojiyle bağlantılıdır.

Bak, kabuğunu kırıyor ve yükseliyor bir sürüngen,

Onun (anayurdun) ölü suları üzerinde,(Şiirin orijinali için bkzn. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:12)

“Kabuklu bir sürüngen”, “ölü sular” benzeri söylemler, yine klasik akımın temel ilkelerinden biri olan zarif, hoş ve sade üsluptan uzak nitelikleriyle dikkat çeken ayrıntılardır. Bunun yanı sıra, geleneksel kültürde “hayalet” ve “ölümden sonraki varoluş hali” olarak tanımlanan “*duch*” (ruh) sözcüğüne, “Tanrısal kudretin tezahürü olan sonsuz varlık” biçiminde yepyeni bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır (Sawrymowicz: 107). Şair, “kabuklu bir sürüngen” ifadesiyle, Polonyalı yaşlı kuşağı kastetmiştir. Yeni dünya görüşlerine kendini kapatmış, esareti benimsemiş yaşlı kuşak temsilcileri, yaşamlarını kaos ve çirkinliklerle dolu bir ortamda sürdürmekte ısrar etmektedir. Tembellik, miskinlik, çaresizlik ve bencilliğin hüküm sürdüğü küçük dünyalarının içine kapanmış, onursuz bir yaşamı tercih etmişlerdir.

“*Oda do młodości'nin*” aşağıdaki dizelerinde “*zihni bulanmış ihtiyar*” sözleriyle tanımlanmış yaşlı kuşak temsilcisi, sınırlı dünya görüşü, yetersiz entelektüel birikimi, manevi duygulardan yoksunluğu ile eleştirilmiştir. Metafizik söylemlerle yüceltilmiş gençlik ise, Tanrısal katmanda gerçekleşen bir ruhsal kanatlanma sayesinde yaşlı kuşağın üzerine yükselmekle kalmamış, güneşe eş değer tutularak ışıyla tüm insanlığa nüfuz edebileceği yönünde yüreklendirilmiştir.

Bırak şu zihni bulanmış ihtiyarı,

Kuma gömüp başını,

Devam etsin kör gözlerle bakmaya ve öylece anlamaya

Çevresini kuşatan dünyayı. (Şiirin orijinali için bkzn. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:11)

“*Oda do młodości'de*” basmakalıp düşüncelerin esiri olarak nitelendirilen ihtiyar temsilcinin, Romantik aydın gençlerin coşkun duygular eşliğinde rasyonel sınırlarını aşmaya çağırdığı insan topluluklarından dışlanmasının çok daha derin bir anlamı vardır. Böylelikle, Tanrı'nın “*Yaratanın gözü*” sıfatıyla sembolize edilmekle birlikte saygıdeğer bir yaşlı adam olarak tasvir edildiği *Hristiyan ikonografisine* karşıt bir tutum sergilenmiştir. Bu bağlamda gençlik, Yunan- Roma mitolojisinin kahramanlarına ve Tanrılarına çok daha yakındır (Wantuch, 2015:140).

Şu iskelet yığınınna da bir bak!

Yüreksiz ve ruhsuz...

Ey gençlik! Kanatlarını ver bana!

Ver ki bu ölü dünyanın üzerine yükselip,

Süzüleyim ilahi düşler katında. (Şiirin orijinali için bkzn. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:11)

Eserde gençliğin öz farkındalığından doğacak güç, Polonya şiir sanatı için alışagelmış olandan uzak, sarsıntı verici bir düşüncedir. Gençlik, evrensel dünya düzeninin temel unsurlarından biri olarak öne çıkarılmış, yaratım gücü neredeyse Tanrı'nın yaratım gücüyle eşdeğer tutulmuştur:

Ey gençlik! Sen göklere yüksel!

Güneş ışığı misali,

Bir uçtan diğer uca,

Nüfuz et devasa insan yığınlarına. (Şiirin orijinali için bkz. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:11)

Daha beşikte çocukken Hidra ejderinin başını koparan,

Gençliğinde Centuar'ı bile boğacaktır.

Kurbanı şeytanın zulmünden kurtarıp,

Cennete, defne ağaçlarına doğru yol alacaktır. (Şiirin orijinali için bkz. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:12)

Yunan mitolojisinde kötülüğü temsil eden Hidra ejderhasını öldürmesi sonucunda ölümsüzlükle mükâfatlandırılan ve gençlik Tanrıçası Hebe ile evlenen Herekles, böylelikle gençleşmenin, gençliğe ulaşmanın sembolü olarak kabul edilmiştir. “*Oda do młodości'nin*” yukarıdaki dizelerine yansıyan dünyayı düzeltme ve onarma arzusu aydınlanma insanının hedefleriyle örtüşmektedir. Batıl inançların mantık yoluyla reddedilmesi, hassas bir duyarlılık eşliğinde bağımsızlık arzusu, dostluğa övgü ve değer verme ve bireyleri ortak amaçlar çatısı altında birleştirme, filomatların tartışmalarında aydınlanma ideolojisi doğrultusunda savundukları düşünceler arasındadır (Sawrymowicz: 106).

“*Beşikteki çocuk*”, “*beşik mezar*”, “*toprağın altındaki tohum*”, “*volkan*”, “*buzdağı patlaması*” gibi kavramlar, Antik Yunan ve Roma düşüncesinin romantik edebiyata yansımış figürleri arasında bulunur. (Sawrymowicz: 106). Romantikler, eserlerinde, her bahar yeraltının derinliklerinden dünyaya gelen Persephone mitine sıklıkla yer vererek yalnızca doğa ile olan bağlantılarını ifade etmekle kalmayıp, canlıların dünyası ve ölümlerin dünyası arasındaki doğal bağın ve bundan doğan mistik iletişimin varlığını da vurgulamak istemiş, böylelikle ölümü, özellikle de ulusların ölümünü, yeniden doğuşun (dirilişin) mutlak bir koşulu olarak öne çıkarmışlardır. Bu düşünce doğrultusunda mezarlar, içlerinde yaşam tohumlarını saklayan gizemli mekânlar olarak tanımlanmaktadır.

Engin karanlıkların ve kaosun hükmettiği,

Birbirine düşman elementlerin diyarında,

Ulu Tanrı'nın “Ol” demesiyle,

Oldu yeryüzü dünyası.

Esecek kasırgalar, vermeyecek geçit sığınaklar!

Ancak pek yakında ışıldayacak gökyüzünde mavi yıldızlar! (Şiirin orijinali için bkz. Adam Mickiewicz – Wiersze, 1955:13)

“*Oda do młodości'nin*” yukarıda yer alan dizlerinde işgal altında bulunmasından ötürü halkın kin ve düşmanlık duygularıyla besleniyor olduğu bir karmaşanın hüküm sürdüğü Polonya topraklarının durumu ile Eski Ahit'te anlatılan yeryüzünün yaratılış süreci arasında benzetme yapılmıştır. Bilindiği gibi Kutsal Kitaba göre Tanrı'nın “*Ol*” demesiyle kaos düzleminde bulunan hava, toprak, ateş ve su elementleri yaşamın varlığını sağlayacak biçimde düzene girmişlerdir. Yitirilmiş ulusal bağımsızlık ise, bir süre boyunca saklı kalması gerekse de, tıpkı tohumdan gelişen bir ağaç ya da buzdağı patlaması gibi, ansızın ve hızla yeniden ortaya çıkacaktır. Eserde, gelecekte gerçekleşecek devrim öngörüsü de aynı bakış açısı doğrultusunda yansıtılmıştır.

Polonya düşünce tarihinin biçimlenmesinde, 1864 yılında patlak veren Ocak ayaklanmasının bastırılması ardından ülkenin komşuları Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından işgal edilerek tarihteki son bölünmesini yaşaması sonucunda toplumsal ve bireysel düzlemlerde deneyimlenen travmatik yaşantıların büyük etkisi olmuştur. Böylesi sarsıntı verici bir gelişmenin ardından, fiziksel olguların olduğu gibi tarihsel olguların da neden sonuç ilişkisi içinde incelenmesi gerektiği, bireysel ve toplumsal sorunların ancak gerçekçi bir bakış açısı doğrultusunda çözüme ulaştırılabileceğini savunan pozitivist dünya görüşü öne çıkmıştır. Tıpkı romantizmde olduğu gibi pozitivistimin yansımaları da Polonya'da Batı Avrupa'dan olduğundan farklı bir biçimde ilerlemiş, bilimsel etkisinden çok toplumsal ve siyasi bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Ulusu bilinçlendirmek adına romantik duygu durumlarını bir yana bırakıp yalnızca çalışmaya gereksinim olduğu savunulmuştur.

Zorlu tarihsel koşullar nedeniyle düşünsel alanda meydana gelen bu yeniden yapılanma süreci, ağırlıklı olarak 19. yy'ın seksenli yıllarına denk gelmiştir. Ancak Polonya düşünce tarihini belirleyen tarihi gelişmelere ilişkin belgeler, Polonya ulusunun bilincinde pozitivist akımın egemen olduğu dönemde dahi romantik bakış açısının gerek siyasette gerekse edebiyat alanında etkisini hissettirmeyi sürdürdüğünü göstermektedir. Adam Mickiewicz'in "*Oda do młodości'si*" Polonya toplumunda romantik algıyı döneminin ötesine taşıyarak sarsılmaz ve sınırsız kılan eserlerden biri olarak kabul edilmiş, Polonya kültür tarihinin ardından gelen dönemlerinde de genç kuşaklar için gençlik ideolojisinin sembolü ve meydan okuma çağrısı olmaya devam etmiştir. 1880'li yılların ilk Polonyalı sosyalistler topluluğunda yeniden filizlenen bağımsız Polonya arzusuna yönelik geleneğin devamlılığında etkili olmuştur. Lviv, Ocak ayaklanmasının ardından Mickiewicz kültürünün farklı biçimleriyle birlikte, Polonya romantizminin en güçlü biçimde hayata geçtiği kent olarak öne çıkmıştır. 1867 yılında bu kentte kurulan *Czytelnia Akademicka* (Akademik Kütüphane) ise Polonyalıların nezdinde bir peygamber olarak kabul edilen Mickiewicz'in anıldığı bir ibadet mekânı haline gelmiştir. 1869 yılından itibaren Lviv'de bulunan *Czytelnia Akademicka*'da Mickiewicz akşamları düzenlenmeye başlanmıştır. Belirtilen tarihten bu yana her yıl Şairin ölüm yıldönümünde bu anma etkinlikleri gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Bolesław Czerwieński¹, 8 Kasım 1873 tarihinde henüz Lviv Üniversitesi Felsefe Fakültesinde öğrenciyken, Adam Mickiewicz'in ölüm yıldönümü anısına Şairin "*Oda do młodości'sini*" okumuştur. Bu okuma eserin orada bulunan genç idealist yurtseverler tarafından tanınmasını sağlamakla kalmamış, Czerwieński'nin dostlarının ısrarı üzerine "*Oda do młodości'yi*" Lviv Akademisi Kardeş Yardımlaşma Derneğinin mali desteğiyle yayımlanmasına olanak vermiştir (Ratajska, 2005:271-272).

5. SONUÇ

1795 yılında üçüncü ve son bölünmesi gerçekleşerek Avrupa haritasından tamamen silinmiş, 1815 Viyana Kongresinin ardından Rusya'ya bağlı bir Kongre Krallığı biçimde yönetilmeye başlayan ve sınırları büyük ölçüde daraltılmış olan Polonya'da tam anlamıyla bir kaos, sefalet ve çaresizlik hakimdir. Ancak, söz konusu olumsuz koşullara karşın, ülkede ekonomik ve kültürel etkinlikler devam edebilmiştir. Bunun nedeni, Polonyalıların ulusal kimliklerini koruma çabasıyla Almanlaştırma ve Ruslaştırma politikasına tüm güçleriyle direnmeleri olmuştur. Coşku yüklü şiirler, marşlar ve türlü sanatsal ve siyasi etkinlikler aracılığıyla devrim ve bağımsızlık düşüncesi Polonya ulusunun bilincinde canlı tutulmaya çalışılmıştır. Adam Mickiewicz'in "*Oda do młodości*" başlıklı şiirsel eseri, Polonyalılarda, yepyeni bir ideoloji doğrultusunda esarete meydan okuma motivasyonu oluşturmak amacıyla yazılmış önemli bir çalışmadır. Mickiewicz, Polonya ulusunun siyasi ve toplumsal anlamda ciddi bir karmaşa içinde olduğu dönemde, bu zorlu ve çetin koşulların üstesinden gelebilecek tek gücün gençlikte olduğuna kanaat getirmiş ve başlangıçta yalnızca lise ve üniversite öğrencilerinden ibaret bir aydın topluluğun nezdinde, gençliğin gücünü, cesaretini ve yılmazlığını benliğinde duyumsayan yurtseverlerin tümüne ulusal mücadele yolunda çağrıda bulunmuştur. Bu noktada "*Oda do młodości*" da bahsi geçen gençlik kavramına biyolojik ölçütlerin ötesinde, felsefi boyutta bir anlam yüklediği belirtilmelidir. Eserde öne çıkan gençlik kavramı, artık toplumun iyiliğine hizmet etme niteliğini yitirmiş düşünce kalıplarından arınmış, güçlü, radikal, cesur, coşkulu ve yepyeni bir enerji olarak tanımlanır. Şair, gençliğin yaratım gücünü Tanrısal yaratım gücüyle özdeşleştirmiş, tıpkı Tanrı'nın yeryüzünü yaratmış olduğu gibi gençliğin de mevcut gerçekleri değiştirerek yepyeni ve dimdik bir Polonya'nın oluşmasını sağlayabileceğine ilişkin inancını dile getirmiştir. Yeni bir gerçeklik yaratabilmek içinde eski dünya düzenine, gücünü ve geçerliliğini yitirmiş ideolojilere karşı çıkmaya cesareti göstermek, metafizik varlık düzeyini tam anlamıyla yadsıyarak kısıtlanmış bilinç düzeyinde ve

¹ Polonya sosyalist hareketinde faaliyet göstermiş şair, roman ve oyun yazarı, siyasetçi ve gazeteci (1851-1888).

karmaşık bir zihinle hareket eden insan topluluklarından farklı bir duruş sergilemek gerektiğini savunmuştur. Böylesi özgün bir çizgide ilerleyebilmek, her şeyden önce yürek ve ruh birliğinin önemini kavramakla mümkün olacaktır. Gençliğin bu zorlu misyonu, tüm insanlığın iyiliği ve kardeşliği gibi yüce bir ilkeyi benimsemek suretiyle hayata geçirilecektir. Hâlihazırdaki konforunu yitirmemek adına adaletten ve meşruluktan uzak yönetim biçimlerine karşı çıkmayı aklından bile geçirmeyen idareciler ve onların destekçilerinin köhneleşmiş dünya görüşleri, ülkenin ve ulusun esenliğine katkı sağlama yetisinden uzaktır. Gençlik, akıl sınırlarını zorlama, gözle görünenin ötesini algılama yetisine sahiptir. Mickiewicz, “*Oda do młodości*” ile aydınlanma ideolojisinin dönüşüme uğramasının, doğru kullanıldığında çok daha geniş kapsamlı bir etki gücü olan romantik dünya görüşüne odaklanılmasının aydınlığa ulaşmanın tek koşulu olduğu biçiminde, döneminde göre son derece radikal bir ideolojiyi gündeme getirmiştir.

KAYNAKÇA

- Bubczyk, R. (2002). A History of Poland in Outline. Maria Curie-Skłodowska University Press, Lublin.
- Falk, M. (). “*Oda do młodości*” (Mariana Falk), Adam Mickiewicz- Wiersze, ss.11-13, Prószyński i S-ka SA, Varşova.
- Gaznevi, E. (2016). Bir Başyapıt Olarak Dziady III (Atalar III), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 56.(1): (1-14).
- Körpe, S. (2005). “Leh Edebiyatında Romantizmden Realizme Geçiş Adam Mickiewicz’in ‘Pan Tadeusz’ Adlı Yapıtı” (From Romanticism to Realism in Polish Literature – The work entitled “Pan Tadeusz” of Adam Mickiewicz), Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köycü, S. (2003). Mickiewicz’ in Lehçeye Çevirdiği “Gavur” da Türk Motifleri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 43 (1): 57-67.
- Köycü, S. (2005). Adam Mickiewicz ve İstanbul, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 45 (2): 17-24.
- Ratajska.K.(2005). “*Oda do młodości w interpretacji Bolesława Czerwieńskiego*”, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica, 7(1): 272-278.
- Sawrywicz, E. & Makowski, S. & Libera Z. (1978). Romantyzm, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Varşova.
- Yüce, Taluy, N. (2002). Polonya Edebiyatında Aydınlanma, Romantizm ve Realizm. TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yüce, Taluy, N. (2004). Özgürlük Peşindeki Polonya. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Wantuch, W. (2015). “*Ody do wspólnoty – interpretacja porównawcza*”, Polonistyka. Innowacje,(2): 131-145.
- Witkowska, A.& Przybylski, R. (2003). Romantyzm, Polonya Bilimsel Yayınevi (PWN), Varşova.